

O'ZBEK XALQ QARG'ISHLARINING GENDER XOSLANISHI

Karimov Islombek

Andijon pedagogika instituti 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18976465>

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek xalq qarg'ishlarining gender (jinsiy) xoslanishini ko'rib chiqadi, ayollar va erkaklar nutqidagi farqlar, ularning turlari, misollari, lingvokulturologik va psixolingvistik tahlillarini batafsil yoritadi. Qarg'ishlarning jamiyatdagi gender rollari bilan bog'lanishi, o'rganilgan olimlar va tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi.

Maqola folkloristika, tilshunoslik va genderologiyaning kesishmasini ochib beradi, o'zbek madaniyatining ijtimoiy jihatlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: o'zbek qarg'ishlari, gender xoslanishi, ayollar nutqi, erkaklar nutqi, folklor, tahlil, misollar, tadqiqotlar, madaniyat, jamiyat.

Abstract. This article examines the gender-specific features of Uzbek folk curses, the differences in women's and men's speech, their types, examples, linguocultural and psycholinguistic analyses. It analyzes the connection of curses with gender roles in society, based on scholars' research. The article reveals the intersection of folkloristics, linguistics, and gender studies, highlighting social aspects of Uzbek culture.

Keywords: Uzbek curses, gender features, women's speech, men's speech, folklore, analysis, examples, research, culture, society.

Kirish. O'zbek tilshunosligida qarg'ish nutqiy janr sifatida alohida o'rin tutadi. Bu janr insonning g'azab, qasos, himoya yoki hatto mehr-muhabbat tuyg'ularini ifodalash vositasi bo'lib, ko'pincha og'zaki nutqda, oila va jamiyatdagi nizolarda qo'llaniladi. Qarg'ishlarning o'ziga xosligi shundaki, ular nafaqat salbiy tilak, balki ijobiy "duo-tip" shaklida ham namoyon bo'ladi.

O'zbek jamiyatida qarg'ishlarning ishlatilishi gender (jinsiy) xususiyatlarga ega bo'lib, ayollar va erkaklar nutqida tub farqlar kuzatiladi. Ayollar qarg'ishlari ko'proq yumshoq, munosabatga asoslangan va oilaviy ruhiy bog'liqlikni aks ettirsa, erkaklar qarg'ishlari to'g'ridan-to'g'ri, qattiq va kuch-qudratni namoyon etuvchi xususiyatga ega. Ushbu maqola o'zbek xalq qarg'ishlarining aynan gender xoslanishini, ularning turlarini, misollarini, lingvokulturologik va psixolingvistik tahlillarini batafsil yoritadi.

Qarg'ishlarning gender farqlari o'zbek madaniyatining an'anaviy gender rollari bilan chambarchas bog'liq: ayol – mehribon, himoyachi, oila saqlovchisi; erkak – kuchli, himoyachi va ustunlikka intiluvchi. Bu farqlar tilshunoslik, folkloristika va genderologiya tadqiqotlarida muhim o'rin tutadi.

O'zbek tilshunosligida qarg'ishlarning gender xususiyatlari so'nggi yillarda faol o'rganilmoqda. Eng muhim tadqiqotlardan biri M. Uzoqova va R. G'ulomova (2025) tomonidan olib borilgan "THE USE OF CURSES AMONG WOMEN AND MEN IN UZBEK SOCIETY AND THEIR DIFFERENCES" ishidir. Ular o'tkazgan so'rov natijalariga ko'ra, qarg'ish so'zlari ayollar tomonidan ko'proq ishlatiladi, ammo ular erkaklarnikiga nisbatan ancha yumshoq va muloyimroq bo'ladi. Erkaklar esa qarg'ishlarni asosan kuch va ustunlikni ko'rsatish uchun qo'llaydi, ayniqsa erkaklar o'rtasidagi muhitda bu yaqqol namoyon bo'ladi.

D. Ho‘jamberdiyeva (2022) “O‘zbek ayollari nutqida qarg‘ish so‘zlarning qo‘llanilishi” maqolasida qarg‘ishlarni folklorning mustaqil janri sifatida ko‘rib chiqib, gender tilshunosligi nuqtai nazaridan ayollar nutqidagi o‘ziga xosliklarni ochib bergan. F. Hamdamova esa o‘zbek qarg‘ishlarining etimologiyasini tadqiq qilar ekan, ularni “ayollar qarg‘ishi” va “erkaklar qarg‘ishi”ga bo‘lish mumkinligini ta’kidlaydi. B. Sarimsoqov kabi olimlar ham qarg‘ishlarda milliylik va axloqiy-me’yoriy qarashlarni gender bilan bog‘lab o‘rgangan.

Umuman olganda, qarg‘ishlarning gender xoslanishi jamiyatning patriarxal tuzilishi, oilaviy qadriyatlar va tilning emotsional funksiyasi bilan izohlanadi. Ayollar qarg‘ishi ko‘pincha oila, farzand, uy-joy bilan bog‘liq bo‘lsa, erkaklar qarg‘ishi jismoniy kuch, obro‘ va ijtimoiy mavqega yo‘naltirilgan.

O‘zbek xalq qarg‘ishlari gender xususiyatiga ko‘ra uch asosiy turga bo‘linadi:

1. Ijobiy (duo-tip) qarg‘ishlar – asosan ayollar (o‘rta va katta yoshdagi) tomonidan ishlatiladi.

Bu tur “olqish”ga yaqin bo‘lib, yaxshilik tilaydi, ammo ironik yoki mehr-muhabbat bilan aytiladi.

2. Salbiy (zarar tilovchi) qarg‘ishlar – ham ayollar, ham erkaklar tomonidan qo‘llaniladi, lekin ayollarda yumshoqroq, kontekstga bog‘liq, erkaklarda esa qattiqroq va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlatiladi.

3. Haqoratli (abusive) qarg‘ishlar – ko‘proq erkaklar tomonidan, ustunlik va g‘azabni ifodalash uchun. Ayollar bunday turlarni kamroq va faqat og‘ir holatlarda ishlatadi.

Ayollar qarg‘ishi ko‘pincha oilaviy muhitda, farzandlar yoki qizlarga nisbatan aytiladi.

Ular psixolingvistik jihatdan emotsional yengillik beradi va jamiyatda “mehribon ona” obrazini saqlaydi.

1. Ijobiy turlarga misollar (Uzoqova & Gulomova, 2025):

- “*Bor bo‘lgur!*” – *Yaxshi yashab ket, farovon bo‘l.*

Bu “qarg‘ish” emas, balki duo bo‘lib, katta ayollar tomonidan yoshlarga mehr bilan aytiladi. Lingvokulturologik jihatdan oilaviy birdamlikni mustahkamlaydi.

- “*Xirmoning bug‘doyga to‘lsin!*” – *Noning to‘la bo‘lsin, farovonlik tilayman.*

Qishloq hayoti va dehqonchilik madaniyati bilan bog‘liq. Ayollar orqali iqtisodiy baraka tilash gender roli (ayol – uy saqlovchisi) ni aks ettiradi.

- “*Makkaga imom bo‘lgur!*” – *Yuqori martaba va diniy hurmat tilayman.*

Islomiy qadriyatlar bilan uyg‘un. Ayollar bu orqali farzandlariga ijobiy model yaratadi.

2. Salbiy, lekin yumshoq ishlatiladigan qarg‘ishlarga misollar:

- “*Afting qursin, basharang qursin!*”

- “*Ko‘zing o‘yilsin!*”

- “*Og‘zingdan qoning kelsin!*” (*kasallik tilash*)

Bu iboralar salbiy bo‘lsa-da, ayollar ularni kamroq tajovuzkorlik bilan, ko‘pincha ogohlantirish yoki qayg‘u ifodasi sifatida ishlatadi. Psixolingvistik jihatdan – bu “biofield”ni himoya qilish mexanizmi.

3. Erkaklar qarg‘ishlari (qattiq va dominancega yo‘naltirilgan)

Erkaklar qarg‘ishi ko‘proq jamoaviy muhitda (do‘stlar, ish joyi) ishlatiladi va kuch-qudratni ta’kidlaydi.

- “*Yer yutsin!*”, “*Yer yutkur!*” – *O‘lim tilash.*

Bunda tabiat kuchlariga murojaat – qadimiy mifologik ildizdan foydalaniladi. Erkaklar buni to‘g‘ridan-to‘g‘ri, g‘azab bilan aytadi va bu ularning ijtimoiy ustunligini ko‘rsatadi.

- *“Uying kuysin!”*, *“Bo‘yning yerda chirigur!”*

- Haqoratli: *“Padaringa la‘nat!”* yoki kuchliroq so‘zlar.

Erkaklar uchun qarg‘ish – bu “erkakcha” gapirish usuli, dominant va emotsional chiqish hisoblanadi. G‘ulomova tadqiqotiga ko‘ra, erkaklar ayollar oldida kamroq qo‘pol so‘z ishlatadi, lekin erkaklar o‘rtasida esa ko‘proq.

Umumiy taqqoslaganda quyidagi farq kuzatiladi: ayollar qarg‘ishi – relational (munosabat saqlash), erkaklarniki – transactional (kuch ko‘rsatish). Bu farq R. Lakoffning gender tilshunosligi nazariyasiga mos keladi: ayollar nutqi nozik, erkaklarniki – to‘g‘ridan-to‘g‘ri va qattiq. O‘zbek jamiyatida ayollar qarg‘ishi stigmatizatsiya qilinadi, shuning uchun ular “ijobiy” shaklga o‘tadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalq qarg‘ishlarining gender xoslanishi milliy madaniyat, oilaviy qadriyatlar va gender rollarining yorqin ko‘rinishidir. Ayollar qarg‘ishi mehribonlik, oilaviy himoya va yumshoqlikni, erkaklarniki esa kuch, ustunlik va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodani aks ettiradi. Bu farqlar nafaqat tilshunoslik, balki ijtimoiy antropologiya uchun ham muhimdir.

Zamonaviy jamiyatda gender tengligi oshishi bilan qarg‘ishlarning ishlatilishi ham o‘zgarishi mumkin, ammo ularning nutqiy janri sifatidagi o‘rni saqlanib qoladi. Ushbu mavzuni yanada chuqurroq tadqiq etish o‘zbek tilshunosligini boyitadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Uzoqova, M., & Gulomova, R. (2025). The Use of Curses Among Women and Men in Uzbek Society and Their Differences. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(3), 235–239. <https://inlibrary.uz/index.php/jmsi/article/view/102563>
2. Ho‘jamberdiyeva, D. (2022). O‘zbek ayollari nutqida qarg‘ish so‘zlarning qo‘llanilishi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Navoiy davlat universiteti.
3. Hamdamova, F. R. O‘zbek folklorida qarg‘ishlarning etimologiyasi. Journal of Web.
4. Lakoff, R. (1975). Language and Woman’s Place (gender tilshunosligi asoslari, taqqosiy jihatdan).